

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

Ook herders vergrijzen

In 2001 was de gemiddelde leeftijd van predikanten 44 jaar. Vier jaar later, in 2005 is die leeftijd 46,5 jaar. De Gereformeerde Kerken krijgen grijze herders. Bovendien zijn er in absolute zin in 2005 acht herders minder dan in 2001. Het wordt tijd om eens grondig na te denken over de kerkelijke arbeidsmarkt en te investeren in 'groene herders'. Want ik denk niet dat we de kerkelijke arbeidsmarktvraagstukken in de toekomst oplossen door de grenzen open te stellen voor een legertje Polen.

Het is belangrijk om te dromen over de positie en het profiel van de predikant in 2017.

J. Westert ■

In dit nummer

<i>Kerkelijk leven</i> - J. Westert Ook goede herders vergrijzen	745
<i>Meditatief</i> - H. Drost Stevige liefde	749
<i>Wandelen met God</i> - B. Luiten Wanneer ben je wedergeboren?	750
<i>Achtergronden</i> - E.A. de Boer Het verlangen van de hemel	752
<i>Aan de Broederweg</i> - G. Kwakkel Ba en Ma	755
<i>Samenleving</i> - P.H. Siebe Levenskunst: Minder hebben en meer zijn	758
<i>Uit de kerken</i>	

Als toezichthouder krijg ik jaarlijks het jaarverslag van de VSE, de pensioenorganisatie voor de kerken, onder ogen. Dat document landt ook op iedere kerkenraadtafel. Het zal daar waarschijnlijk één van de minst gelezen documenten zijn. Desondanks bevat het veel informatie om beter na te denken over de positie van de predikant en ontwikkelingen rond zijn functie. Met dat basismateriaal doen we veel te weinig. Als je de uitstroomcijfers koppelt aan de instroomcijfers aan de Theologische Universiteit, en daar ook de tussentijdse uitstroom van predikanten bij betreft, krijg je vrij eenvoudig goede prognoses om te anticiperen op de gevolgen van de vergrijzinggolf onder predikanten. Het feit dat het predikantenbestand vergrijsd, is geen bijzondere constatering. Vergrijzing is een algemeen verschijnsel in de westerse samenleving. Net als elders is het voor kerken zaak over de effecten van vergrijzing na te denken en tijdig beleid te maken. Ik wil in deze bijdrage bij enkele aspecten stilstaan.

Te geringe instroom

Het aantal predikanten blijft teruglopen. Door reguliere emeritering wegens de pensioengerechtigde leeftijd, door ziekte en door vroegtijdig vertrek anderszins vertrekken meer predikanten dan de Theologische Universiteit aan nieuwe aflevert. Een snelle scan leert mij dat er ca. 70 studenten de TUK bevolken. Ik neem gemakshalve aan, dat vijftien daarvan uiteindelijk niet de keuze maken voor gemeentepredikant. Op basis daarvan valt te berekenen, dat we de komende tijd gemiddeld 9 nieuwkomers per jaar kunnen verwelkomen. De eerste paar jaar zullen we dat aantal zelfs niet halen. De uitstroom zal de komende jaren hoger zijn en op termijn toenemen. De trend, dat we in het aantal predikanten achteruit boeren, zal zich doorzetten. Studeren aan de TUK is dus een belangrijke boodschap om luid en duidelijk te communiceren. Willen we op termijn over voldoende predikanten beschikken, dan zullen er zich 20 studenten per jaar moeten inschrijven. De aandacht voor het belang van de studie theologie moet dus omhoog. Nu staat het beroep van predikant er de laatste jaren minder zonnig op. Daar zijn zowel materiële, als imagomotieven voor aan te voeren. De materiële motieven zijn inmiddels al verbeterd en kunnen we verder bevorderen door beginnende predikanten een betere startpositie te geven. Bij de politie worden hogere opleidingen gestart, waarbij studenten een basisinkomen krijgen. In het onderwijs kennen we de lio'er. Ik ben er voor, dat de predikant in de laatste fase van zijn studie op een soortgelijke wijze wordt behandeld, althans als hij aangeeft na zijn theologische studie ook gemeentepredikant te willen worden. Daarmee wordt ook een betere situatie voor de startende predikant in de gemeente mogelijk gemaakt.

Rouleren

Als het gaat om het imago van de predikant, valt vast te stellen dat er bij veel predikanten sprake is van immobiliteit. Ik denk, dat we een systeem van roulatie moeten ontwikkelen,

rouleren - goed voor de gemeente, goed voor de dominee!

waarbij na vijf jaar een plaatsing naar een andere gemeente plaatsvindt. Goed voor de gemeente, goed voor de dominee! Is dit strijdig met de opvatting, dat het ambt geldt voor het leven? Ik benader dit soort vraagstukken waarschijnlijk te nuchter. Maar in deze snelle tijd ontstaat er tussen preker en luisteraar slijtage. In een gemeente met mondige leden ontstaat na verloop van tijd vaak slijtage ook in de andere relaties tot de gemeente(leden). Daarom is het nodig een roulatiestelsel te ont-

wikkelen. Er is nog een motief voor. De dominee heeft vanwege de levenslange ambtsvisie in onze kerken ook weinig mogelijkheden om zelf zijn loopbaan te sturen. Hij kan alleen 'overstappen' naar een andere gemeente. Maar door ons stelsel is hij ook nog eens afhankelijk van het beroep, dat op hem wordt uitgebracht. Bovendien ligt tegenwoordig aan het beroepingswerk ook nog eens een ideaaltypische profielschets ten grondslag, waarin meestal het element van de vergrijzende beroepsgroep ontbreekt. Een toenemende groep oudere predikanten zit daarmee gewoon vastgepind aan de huidige standplaats. Over het verbod op selectie wegens leeftijd zullen we het verder niet hebben.

De laatste jaren zijn er een aantal ruilingen gerealiseerd. Dat zou een volstrekt normaal roulatiesysteem moeten worden. In het beroepsonderwijs zijn er prachtige stagemat-chingssystemen. Met een kleine aanpassing is de kerkelijke arbeidsmarkt geweldig geholpen. Alleen al vanwege de leeftijdsontwikkeling bij de predikanten, moeten we op andere manier naar het beroepingswerk leren kijken.

Levenslang leren

Het ambt voor het leven vraagt ook om een benadering van levenslang leren. Dat is wat anders dan 14 dagen studieverlof om een paar boeken te lezen. Ik zou het willen koppelen aan de verplichting om jaarlijks accreditatiepunten te halen, aansluitend bij de belangrijkste kerntaken van de gemeentepredikant. De predikant anno 2006 moet meer preekstijlen in huis hebben om op de behoefte van en wisselende situaties in zijn gemeente te kunnen anticiperen. Die ontwikkeling moet je jaarlijks onderhouden. Dat geldt evenzeer voor catechese en de ontwikkelingen op pastoraal gebied. Voor zover ik het meekrijg, denk ik dat nascholing zich vooral beperkt tot theologische diepgang of bijzondere thema's. Laten we competentieverwerving vooral richten op het krachtig maken en houden van het functioneren als gemeentepredikant. Voor verreweg de meeste dominees is dat hun levenstaak. Juist in deze taak zie je in de loop der jaren slijtage ontstaan. Veel taken worden routinematig. Om dat te voorkomen moeten kerken investeren. Maar ik moet de eerste kerkelijke begroting nog zien waar een 'gericht opleidingsbudget' een substantieel bedrag is.

Psychische belasting

Een van de redenen waarom het aantal predikanten niet groeit, is ziekte en arbeidsongeschiktheid. Door de VSE zijn er maatregelen genomen om het ziekteverzuim en voortijdige uitval wegens arbeidsongeschiktheid in een vroeg stadium aan te pakken. De predikant moet zich nu direct ziek melden, opdat er tijdig begeleiding kan worden geboden. In ieder

geval voorkomt de VSE daarmee, dat er te gemakkelijk een beroep op deze 'kerkelijke pensioenfinancier' kan worden gedaan. Dat is een stap voorwaarts. Ik vraag mij echter wel af, of de nieuwe regel in de kerkelijke praktijk van alle dag ook werkt. Het nemen van zo'n maatregel is één, maar de cultuurverandering die de maatregel vraagt, is twee. Die krijgt in de communicatie heel weinig aandacht. Bovendien heb ik heb niet de illusie, dat daarmee langdurige ziekte en arbeidsongeschiktheid (burn out situaties) niet meer zullen voorkomen. In elk geval leer je uit die situaties, dat kerken ook mogelijkheden moeten bieden om te werken met taakverlichting voor de levenslange psychische belasting, die het ambt ongetwijfeld met zich meebrengt. We hebben nog veel te weinig ervaring met gemeentepredikanten met een speciale afgebakende taak. Doen waar je goed in bent, geeft energie, doen waar je slecht in bent, vreet energie! Het laatste is niet altijd te voorkomen, maar als het een levenslang vraagstuk wordt, kun je het maar beter tijdig bespreekbaar maken. Gelukkig is er een ontwikkeling naar deeltijdplaatsen. Ik zou de hulpprediker ook graag terugzien. Het wordt tijd, dat we daar tegen de achtergrond van de opleiding 'kerkelijk werker' beter over nadenken.

Ouderenpastoraat

Ook in geval van reïntegratie van arbeidsongeschikte predikanten hebben we nog een scala aan vragen op te lossen. De VSE is een wat minder barmhartige inkomensfinancier geworden. Ze werkt nu activerend. Kun je wat, dan doe je wat! In ieder geval financiert de VSE niet vanzelfsprekend de besluiten in het kerkelijk circuit. Dat is een lastige, want kerken hebben niet geleerd om passende oplossingen te bedenken voor herkeurde predikanten. Ze zijn er natuurlijk wel. En de dubbele vergrijzing van het kerkvolk zorgt binnenkort zelfs voor nieuwe uitdagingen. Het ouderenpastoraat vraagt de komende jaren veel meer aandacht. Dat kunnen de kerken overlaten aan de toevallige geestelijk verzorger in een verzorgingstehuis. Afgezien van de vraag of dat gewenst is, sluit die verzorger ook niet aan bij de nieuwe ontwikkelingen in het ouderenbeleid. Die ontwikkeling is gericht op veel langer thuis wonen met intensieve ondersteuning vanuit de vrijwillige omgeving, aangevuld met professionele thuiszorg. In die lijn past ook een investering in het ouderenpastoraat. Ik kan mij voorstellen, dat juist hier ook goede reïntegratiemogelijkheden liggen met zelfs externe bekostigingsmogelijkheden vanuit de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO).

De opmerkingen tot nu toe over ouderenpastoraat kwamen voort uit het denken over reïntegratiemogelijkheden na afkeuring. Dat is overigens onvoldoende. Niet alleen de herders worden grijzer, maar ook de gemeenten. Ze

zullen steeds meer te maken krijgen met het aspect van dubbele vergrijzing. Daartoe is het nodig om in de opleiding en bijscholing van predikanten aan dit aspect veel meer aandacht te schenken. Ik wil daar zo in termen van loopbaanbeleid nog enige opmerkingen over maken.

doen waar je goed in bent, geeft energie, doen waar je slecht in bent, vreet energie!

Ik denk dat het nodig is ook inhoudelijk stevig na te denken over de inhoud van het ouderenpastoraat. Onlangs sprak ik een wijze oudere broeder. Hij komt bijna dagelijks in het verzorgingshuis, waar zijn vrouw al vele jaren is opgenomen. Trouw aan de band die hij is aangegaan, maar met een hoofd vol vragen over de zin van het leven en het lijden van zijn partner. En zo merkte hij op: als ik daarover vragen stel aan mijn pastor krijg ik geen echt doordachte antwoorden. "Ik praat dus maar niet meer over de echte levensvragen". Ik moest hier aan denken, toen ik een fles Hoppe kocht en aan de verkoper, een veertiger, vertelde dat het was voor een heer op hoge leeftijd, waarvoor dat glaasje een dagelijks levensgenot was. "Het is mooi, dat je op die leeftijd nog kras bent en kunt *genieten* van zo'n glaasje. Veel mensen kunnen dat niet meer. Als ik de laatste levensfase van veel ouderen zie, hoop ik dat ze mij tegen die tijd een spuitje geven. Want als het leven geen zin meer heeft, wil je er ook niet meer zijn. Ik ben mijn omgeving dan alleen nog maar tot last". Ik wil met deze voorbeelden aangeven, dat naarmate de dubbele vergrijzing toeneemt, zulke levensvragen ook indringender zullen worden. Ouderenpastoraat in 2015 heeft een andere dimensie. Is het pastoraat er op voorbereid?

Leeftijdsspiegel

Vanuit mijn deelname aan de Stichting Arbeidsmarkt Ouderen (Stimaro) zie ik dat instellingen en bedrijven bewust nadenken en investeren in nieuwe markten voor ouderen. Veel bedrijven houden zichzelf de leeftijds-spiegel voor om zo zicht te krijgen op de gevolgen van vergrijzend personeel voor hun organisatie. Met zo'n quickscan ontstaat inzicht en bewustwording in het complexe vraagstuk van functieontwikkeling voor ouderen. Er ontstaan tal van nieuwe functies die voortkomen uit de vergrijzende samenleving. Omdat ook kerken en misschien wel *juist* kerkelijke gemeenschappen met die tendens volop te maken krijgen, is dat een thema om niet te laten liggen. Nu de vut en prepensioen op hun retour zijn, gaan bedrijven en instellingen nadenken over de inzet van ouderen. De leeftijd waarop men-

sen stoppen met werken, schuift inmiddels al weer op. Het aantal 55-plussers dat nog gewoon doorwerkt, stijgt. Dat geldt ook voor 60-plussers. Dat gaat deels tamelijk ongemerkt, omdat in de beleving van mensen het ook minder normaal wordt vroeg te stoppen met werken.

De discussie over verhoging van de AOW-gerechtigde leeftijd tot 67 jaar is gaande. Dat is vooralsnog een politieke discussie, maar de realiteitswaarde daarvan is wel, dat de leeftijd waarop we stoppen met werken, voorlopig weer veel dichterbij 65 jaar komt te liggen. Als kerken lopen we dan met onze emeritaatsgerechtigde leeftijd weer netjes in de pas. De achterliggende decennia liepen we wel een heel eind uit de pas, maar de trend in de maat-

structuren zijn er niet om belemmeringen te zoeken, maar om vraagstukken op te lossen

schappij is aan het ombuigen, zodat de verschillen op dat punt kleiner worden. Maar zoals geschetst, doemen er door de vergrijzing nieuwe trends op. Laten we er voor zorgen niet weer achter de ontwikkelingen aan te lopen. De samenleving realiseert zich dat zij ouderen langer nodig heeft, maar dat je dat niet ongewijzigd kunt verlangen. In termen van personeelbeleid, scholing en differentiatie in functies moeten we vernieuwen. De stratenmaker moet tijdig worden omgeschoold tot ander werk, omdat hij niet tot op hoge leeftijd op zijn knieën kan liggen, althans niet om straten te leggen. Dat geldt voor tal van beroepen. Ik meen ook voor de predikant. Je mag van hem niet verlangen, dat hij 'fullspeed' tot zijn eme-

ritaat doorgaat. We doen dat nu ook niet, want in voorkomende gevallen laten we hem zijn tijd uitdienen, maar in ons hart zijn we er niet blij mee. Er is een mogelijkheid om naar een kleinere gemeente te gaan zonder zijn pensioengrondslag te verliezen, maar dan hebben we het beleidsmatig ook wel gehad. Ik zou graag zien, dat we daar anders op inzetten.

In eerdere artikelen¹ heb ik gepleit voor differentiatie in het takenpakket. Volgens mij is dat alleen maar urgenter geworden. Het is daartoe ook nuttig om in onze ambtenstructuur eens na te denken over de positie van de pastoraal medewerker. Toen de apostelen hun werk niet meer aankonden, stelden zij diakenen en evangelisten aan. Wel, waarom zouden wij niet pastoraal medewerkers een volwaardige plek geven. Natuurlijk, ik zie ook wel de problemen van onze kerkelijke structuur. Maar structuren zijn er niet om belemmeringen te zoeken, maar om vraagstukken op te lossen. Met het oog op de vergrijzinggolf onder onze herders en in onze gemeenten vanaf 2017 is het nuttig om nu deze thema's op te pakken. Willen kerken tegen die tijd voldoende bemensd zijn, moeten zij in ieder geval nu nadenken over het belang van voldoende instroom van jongeren, die het ambt ambiëren. Het is niet moeilijk om vast te stellen, dat de herders vergrijzen, maar het is vele malen uitdagender om na te denken over de betekenis daarvan voor onze kerken.

Jan Westert is directeur van het Menso Alting College en voorzitter van de Raad van Toezicht van de VSE.
Reacties: j.westert@planet.nl

¹ Jan Westert, De Reformatie, nr. 47 en 48, jrg. 78

uit de kerken

Slochteren - jubileum: op 22 juli was ds. D. Berghuis vijftig jaar predikant. Standplaatsen: Grootegast en Gerkesklooster-Stroobos (1956), Leens (1965), Almkerk-Werkendam en Breda (1969), Delfzijl (1972) en De Bilt-Bilthoven (1979). In 1981 ging hij met emeritaat.

Hardenberg - instituering: De Gereformeerde Kerk Hardenberg-Balderveld is gesplitst in Zuid en Oost. De gemeente van Balderveld-Zuid behoudt de bestaande adresgegevens.

De gemeente Hardenberg-Balderveld-Oost heeft een nieuw adres: Postbus 84, 7770 AB Hardenberg. Scriba is mevr. R.A. Smit-Rodenboog, Boterbloem 126, 7772 NS Hardenberg, e-mail: a.r.smit@kpnplanet.nl

Hengelo (Ov.) – beroepen (deeltijd):
H. Bos te Bruchterveld

Alphen aan de Rijn – beroepen:
R.R. Roth te Breda

Stevige liefde

Gods opvoeding (1)

Er is een nieuw probleem in Nederland: ouders worden door hun kinderen aangepakt. Er stond in de krant een foto van een moeder die wegduikt voor haar zoon. De rollen lijken in onze tijd omgekeerd.

H. Drost ■

Opvoeden is moeilijk. Maar dat het in Nederland zover is gekomen, heeft te maken met verkeerde ideeën over opvoeding. In onze tijd ziet men de baby als een soort bloem in de knop. Het kind is goed. Opvoeding betekent dan vorming: vorming van het goede wat er in het kind zit. Het gaat erom er uit te halen wat er in zit.

De Bijbel heeft een totaal andere visie. Een baby is geen bloem in de knop, maar onkruid in de knop. Een kind wordt in zonde ontvangen en geboren. Opvoeding betekent corrigeren, bijsturen. In de Bijbel - en met name het boek Spreuken - betekent opvoeding dan ook vaak een stevige aanpak. "Wie zijn zoon de stok onthoudt, haat hem, wie hem liefheeft, tuchtigt hem".¹ De Bijbel wil dat ouders hun kinderen duidelijk de weg van God wijzen. Wie dat doet, merkt wat er in zit. Een kind wil dat niet. Ze komen in verzet. Ze doen dat door je aanwijzingen te negeren, door je correcties te verafschuwen. Zo'n schatje kan je met vlamme ogen aankijken: 'hoe haal je het in je hoofd om dat tegen mij te zeggen...!'

Bijbels opvoeden is stevig opvoeden, maar...nooit zonder liefde. Dat is het ergste wat opvoeders kinderen aan kunnen doen: een harde aanpak zonder liefde. In Spreuken 3 zegt Salomo dat Gods opvoeding juist vol liefde is. Zijn soms stevige aanpak is juist een bewijs van liefde. Hij laat je niet los. Hij pakt je aan. Hij haalt je aan. Dat is hemelse Vaderliefde.

Het is prachtig dat hier in Spreuken al gezegd wordt dat we kinderen van God mogen zijn.

"Mijn zoon, een berisping van de HEER mag je nooit terzijde schuiven, zijn bestraffing moet je zonder afschuw ondergaan, want de HEER straft wie hij liefheeft, zoals een vader die houdt van zijn zoon"²

God houdt van je. Hij heeft plezier in je. Hoe kan dat? Dat kun je alleen begrijpen als je aan de Here Jezus denkt. Je hoort God de Vader zeggen over Jezus: 'dat is mijn Zoon - in Hem heb ik plezier, Ik hou van Hem'.³ En als wij bij die Here Jezus horen, kijkt God via Hem naar ons:

'je bent mijn kind - Ik heb plezier in je, Ik hou van je'.

Hij behandelt ons als Zijn kinderen. Zijn aanpak, Zijn opvoeding kan soms zo stevig zijn dat we zuchten, huilen of protesteren. Liefde is nooit slap. Zachte liefde maakt vervelende kinderen, echte liefde vormt kinderen. God vormt ons naar het beeld van Jezus.

De pijn hoort bij Gods opvoeding. In deze spreuk staat de oproep dat niet aan de kant te schuiven of te verafschuwen. Dat gebeurt als je denkt dat je hemelse Vader je vergeet of boos op je is. Maar - is de aansporing uit Spreuken - het is juist zijn liefde. Correctie in je leven is van Gods kant geen gebrek aan liefde, maar juist teken van Zijn liefde. Gods slaande hand slaat je niet weg, maar haalt je juist aan.

We kunnen dat aanvaarden als we onze zonde erkennen. Dan zien we dat vanwege onze zondige aard een stevige opvoedingsmethode goed is. Gods vaderhand doet soms pijn opdat wij altijd van Hem zullen zijn. Het is stevige liefde. God is zo goed dat Hij ons niet om onze zonde doodslaat, maar uit de zonde slaat...opdat we leven.

Als het je te moeilijk wordt, mag je Vader vragen om medelijden, om genade. In psalm 6 zingen we:

**O HERE, sla mij gade,
Denk aan mij in genade.
Hoe is uw toorn ontbrand!
Wil mij niet hard kastijden,
schenk mij uw medelijden.**

LEZEN Spreuken 3:11-12

Ds H. Drost is predikant van de Gereformeerde Kerk te Houten

- 1 Spreuken 13 vers 24
- 2 Spreuken 3 vers 11 en 12
- 3 Mattheüs 3 vers 17

Wanneer ben je wedergeboren?

Over wedergeboorte valt veel te zeggen. Of zijn het vooral vragen die snel naar boven komen? En dan vooral deze vraag: ben ik nu wedergeboren? Steeds opnieuw blijkt daarover toch wel veel verschil van inzicht te bestaan.

B. Luiten ■

De moeite van de vraag laat zich verstaan. Stel je voor dat je 'ja' zegt, is dat niet hoogmoedig en gearriveerd? Heb je het dan zo goed voor elkaar in je leven?

Maar durf je 'nee' te zeggen? Dan lijkt het wel of je er helemaal buiten staat.

Iemand zegt dat de wedergeboorte nog bezig is. Een ander bestrijdt dat met de opmerking, dat God de wedergeboorte al gaf bij de doop. Zo geeft dit onderwerp dus wel genoeg stof tot nadenken en tot verdere bijbelstudie. In dat kader zou ik het volgende ter overweging willen meegeven.

Andere bron

Probeer de gedachte vermijden dat je wedergeboorte kunt meten aan je prestaties, en aan de mate waarin je je leven op orde hebt. Het gaat niet om wat je bereikt of zo.

Nee, wedergeboorte geeft aan dat God je een *nieuw begin* geeft. Een andere manier van denken, van vertrouwen, van verlangen.

Van nature zijn we geneigd onszelf te handhaven en te verdedigen. We stellen onze doelen en willen die bereiken, want dan ben je iemand. Zo gaat dat in de wereld: je wordt gemeten naar wat je hebt en wat je kunt. De hoogste eer is een gouden medaille, die je met trots kunt dragen. En daar heb je dan alle dagen voor geoefend, om net iets meer of beter te zijn dan een ander. Die houding kom je voortdurend tegen, bij een ander en vooral bij jezelf. Ieder lijkt zijn eigen steunpunten te hebben: je geld, je huis, je auto (al of niet afbetaald), maar ook je schone huiskamer, je goede voorkomen, of ook je overtuiging waarin je je sterk hebt gemaakt. Ieder lijkt iets te hebben van 'hiermee kom ik te voorschijn, zo moet je naar me kijken'.

Welnu, daar haalt God een streep door. Hij haalt je helemaal van dat spoor af. Niet wat je *bereikt* is de invalshoek, maar wat je *ontvangt*. Jezus Christus is gekomen om voor ons het leven te zijn. Ieder die in Hem gelooft ontvangt Hem, ontvangt zijn leven, zijn liefde, zijn gezindheid. Het is als een doorbrekend licht als je ontdekt dat Hij je én het leven geeft én de

levensinhoud. Alles kun je van Hem verwachten. Door zijn Geest is Hij in staat onze geest tot leven te brengen, we beginnen te denken zoals Hij, we krijgen aandacht voor God en voor elkaar, en we worden bewogen met hen die in ongeloof verloren dreigen te gaan. En vooral: we worden vervuld met hoop op Jezus, om alles van Hem te verwachten, voor lichaam en ziel en voor de hele wereld. Een wedergeboren mens is vooral te herkennen aan zijn vertrouwen op God; hij hoeft niet voor zichzelf op te komen, hij hoeft zich niet beter voor te doen dan hij is of zo, hij mag iemand zijn door Gods liefde en dat pakt niemand hem af.

Kortom: wij worden aangesloten op een andere bron, niet meer ons zondige zelf, maar onze liefdevolle Verlosser. Van Hem uit worden wij nieuw, in denken en doen en verlangen.

Wedergeboren zijn, wedergeboren worden

Het gaat dus om een ander begin. Van daaruit wordt alles nieuw.

Wanneer je op die manier je hoop vestigt op Jezus Christus, mag je voluit zeggen dat je wedergeboren bent. Je wortels zijn dan verlegd, levendmakend water zuigen ze op. Dat is de grote verandering in je bestaan.

Maar ik ben nog lang niet volmaakt, hoe kan ik dan wedergeboren zijn?

Nu moeten we met twee woorden leren spreken: je *bent* wedergeboren (als je je hoop vestigt op Jezus Christus) en je *wordt* wedergeboren (want de Geest is nog lang niet met je klaar). Beide zegswijzen kom je in de Bijbel tegen. Als je niet wedergeboren bent, zul je het koninkrijk van God nooit binnengaan (Joh.3). En tegelijk wordt gezegd, dat onze innerlijke mens van dag tot dag wordt vernieuwd (2Cor.4). De Efeziërs, die al tot geloof gekomen zijn, krijgen toch nog de opwekking hun oude mens af te leggen en hun nieuwe mens aan te doen (Ef.4). Dat gaat dus samen op: 'zijn' en 'worden'. En dat is niet vreemd, zo gaat het ook met de vergeving van de zonden: mijn zonden *zijn* vergeven, mag ik gelovig weten, en ze *worden* vergeven van dag tot dag.

Manier van leven

Op die manier kan de gedachte verdwijnen, als zou onze wedergeboorte in korte tijd voltrokken zijn, ergens in de verleden tijd. Zo kunnen bepaalde geestdrijvers nogal eens naar het precieze tijdstip vragen, als echt blijkt van een ommekeer in je leven. *Echter, een wedergeboren mens vindt zijn steunpunt niet in het verleden, maar in Christus.* Hoe opzienbarend bepaalde bekeringsgeschiedenissen ook mogen zijn, het gaat erom of je *vandaag* uit Christus wilt leven. Of je dat zoekt in gebed, en daarnaar wilt streven in heel je houding (al zul je daarbij veel tegenkrachten opmerken).

Zelf meewerken

Het kan ook niet zo zijn dat God onze wedergeboorte meteen meegaf in de doop. Omdat wedergeboorte so-wie-so meestal niet op één moment gebeurt. Maar vooral ook, omdat het gaat om een verandering van leven waarbij de Here ons helemaal *inschakelt* met al onze vermogens. In de Dordtse Leerregels staat het zo: De Geest laat ons de prediking van het evangelie horen, dringt daarmee door in ons binnenste en verlicht ons verstand, Hij opent het gesloten hart, Hij maakt het harde zacht, Hij vernieuwt onze wil. Onze wil maakt Hij van slecht goed, van onwillig gewillig, van weerbarstig gehoorzaam. Dat is wedergeboorte. Tegelijk wordt dit bekering genoemd. Het is een samengaan tussen God en mens, waarin de Geest de eerste is: 'wanneer de wil vernieuwd

is, wordt hij niet alleen door God geleid en bewogen; maar door God in beweging gebracht, werkt hij ook zelf. Daarom wordt gezegd dat de mens zelf gelooft en zich bekeert door de genade die hij ontvangt (DL hoofdstuk III/IV, paragraaf 11-13).

Dit alles gebeurt dus niet in de wieg, maar in het volle leven, bij de ontwikkeling van verstand, gevoel en wil. De (roomse) gedachte, dat wedergeboorte gegeven is met de doop, bewerkt een passiviteit waaruit dood geloof voortkomt.

In de doop wordt wel de wedergeboorte *uitgebeeld*, hij wordt zelfs 'bad van de wedergeboorte' genoemd. Maar dan wel in die zin, dat God op die manier zijn *belofte* van wedergeboorte aan ons wil duidelijk maken en verzege-len (vergelijk HC v+a 66).

Die belofte wil in vervulling gaan. Dat is geheel uit God. Maar niet buiten de mens om, we zullen ons ook zelf naar die vervulling uitstrekken in erediensten, bijbelstudie, geloof en gebed. God wil om zijn Geest gebeden zijn, met hart en ziel.

Ben je wedergeboren?

Het gelovige, positieve antwoord brengt je steeds opnieuw in beweging, naar de Bron. Ook als je het niet zo vrijmoedig durft te zeggen, ga dan toch naar de Bron. Gaan we samen.

Ds. B. Luiten is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zwolle-Centrum

KERNREDACTIE:

Dr. E.A. de Boer,
Prof. Dr. B. Kamphuis

OVERIGE REDACTIELEDEN:

Drs. A.L. Th. de Bruijne, Drs. I.D. Haarsma,
Prof. Dr. G. Kwakkel, Drs. B. Luiten,
Drs. K. de Vries, J. Westert.

MEDEWERKERS:

J.J.D. Baas, Drs. E. Brink, J.M. de Jong,
Ds. G. Riemer, Dr. J. Smelik,
Drs. H. Veldman

BLADMANAGEMENT:

Mevrouw M.T. Kremer
Scholma Druk bv, Postbus 7
9780 AA Bedum, tel. 050 3013636

Alle stukken voor de redactie bij voorkeur per
E-mail: reformatie@scholma.nl, ingeval per
post via bovengenoemde postbus.
Uitgever: Print Media bv, Bedum
Technische realisatie:
Scholma Druk bv, Bedum

ADMINISTRATIE EN ADVERTENTIES:

Scholma Druk, postbus 7,
9780 AA Bedum.
Telefoon: 050 - 3013636.
Fax: 050 - 3012732
(o.v.v. Reformatie).
E-mail: reformatie@scholma.nl
Aanlevering advertenties in overleg.
ING Bank: 66.30.92.620

ABONNEMENTSPRIJZEN:

€ 49,50 per jaar
studenten € 19,50;
buitenland € 130,00
- abonnementsjaar loopt van
1 januari t/m 31 december
- opzegging van het abonnement dient 1
maand voor aanvang van het nieuwe abon-
nementsjaar schriftelijk of per e-mail te
geschieden (voor 1 december)
Losse nummers € 1,50 (incl. porto).

De Reformatie is op Daisy cd-rom
verkrijgbaar bij de Chr. Blinden-
bibliotheek voor blinden en slecht-
zienden. Tel. (0341) 565477.

ADVERTENTIES (acquisitie en verkoop):

J. Hoogenboom, tel. 050-4091204,
fax 050-4091252
e-mail: info@hoogenboom-communicatie.nl
Prijs: € 0,45 per mm.
Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uit-
gever is het niet toegestaan artikelen uit dit
blad over te nemen.

Web: www.dereformatie.nl
ISSN 0165-5191

Het verlangen van de hemel

Een condoleance van K. Schilder bij het overlijden van zijn oom

Persoonlijke correspondentie is intiem. Zulke brieven blijven in het bezit van de geadresseerde. Pas na het overlijden krijgen verwanten inzage. Als de brieven al bewaard bleven. Brieven ter condoleance bij het overlijden van een geliefde krijgen dan een speciale betekenis. Ze geven immers inzicht in tastbare herinneringen en diepe overtuigingen.

E.A. de Boer ■

Neef en oom

In het archief van prof.dr. Klaas Schilder (1890-1952) zijn talrijke brieven bewaard en bijeen gebracht. Eén brief die mijn aandacht trok, is een condoleance die hij in 1931 schreef aan zijn nicht Bep Leijdekker bij het overlijden van haar vader. Gerrit Leijdekker (1863-1931) was de jongere broer van Klaas Schilders moeder, Grietje Leijdekker (1854-1926), en dus een oom van Klaas. Ds. Schilder is veertig jaar oud, predikant te Rotterdam-Delfshaven en op dat moment, het wintersemester, bezig aan zijn tweede periode van studieverlof in Erlangen, Duitsland. Het zal nog drie jaar duren voordat hij zijn magistrale boek *Wat is de hemel?* zal publiceren. Uit de brief wordt echter duidelijk hoezeer de thematiek hem al bezighield. Het ontroert te lezen hoe Klaas in zijn oom iets zocht en vond van een vader. Zijn eigen vader was een dag voor zijn zesde verjaardag al overleden (pas zesendertig jaar oud). Het is begrijpelijk dat hij in oom Gerrit het vaderlijke vond. 'Ik heb mijn Vader nauwelijks gekend; jouw Vader heeft, zo vaak hij mij in mijn jeugd onder zijn bereik gehad heeft, aan mij den plicht van een vader vervuld, door mij op Christus te wijzen, als wij zoo samen liepen, en mij het mooie te laten zien van de worsteling voor kerk en geloof.'

Nicht en neef

In de brief gaat Schilder in op een vraag die zijn nicht Bep hem voor-

gelegd had. En wel in een brief waarin zij hem over de laatste dagen van haar vader vertelde. Uit het antwoord kan worden afgeleid: die vraag ging over de toestand van de gestorven gelovigen in de hemel. Is er in de hemel iets van onvolmaaktheid zolang er geen opstanding van het lichaam is? Is er verdriet over het onvoltooide en verlangen naar de voltooiing? Maar dat kan toch niet als de ontslapenen in God hun vervulling vinden?! Op één punt haalt Schilder de brief van nicht Bep aan: 'hoe kan een ziel boven verlangen naar iets vóór zich, terwijl [zij] toch boven alles zich richt op God?' Daarop gaat hij diep in, en wel op een wijze die laat zien hoe sterk zijn theologie op God in Christus, de toekomst en de hemel betrokken is.

Nu of nooit?

Persoonlijke correspondentie krijgt ruimere betekenis wanneer het om een persoon gaat die grote invloed gekregen heeft. De briefwisseling van K. Schilder berust bij het Archief- en Documentatie Centrum te Kampen en wacht op uitgave. Hoe meer die compleet wordt, des te waardevoller de uitgave. Juist de meest persoonlijke brieven werpen een kostbaar licht op de mens. In kracht en in zwakheid, geloof en aanvechting. En geven dat levens-echte accent aan zijn levenswerk dat zijn – in dit geval Schilders – theologisch werk opnieuw onder de aandacht kan brengen.

De brief, d.d. 15 maart 1931

Erlangen¹

Beste Bep²,
Dat vond ik erg fijn, dat je me zoo spontaan iets hebt gemeld van Ooms laatste dagen. Gister kreeg ik nog een brief van Tante [Egbertha] ook, die me eveneens enkele bijzonderheden heeft gemeld. Ik was daar daarom zoo blij mee, omdat ik zoo veel van Oom [Gerrit] gehouden heb. Hij heeft op mijn jonge leven zoo'n grooten en goeden indruk gemaakt, en ik heb hem ook altijd bewonderd om zijn eerlijkheid tegenover de personen.
Het sterkst vond ik dat uitgedrukt in de verhouding tegenover dr. Kuyper, den Rotterdamschen predikant.³ Van huis uit had Oom in veel opzichten andere denkbeelden en bezat hij andere sympathieën dan, oppervlakkig gesproken, zich met den naam Kuyper lieten verbinden. Maar toen hij eenmaal dr. Kuyper als een oprecht man had leeren kennen, heeft zijn standpunt ten aanzien van verscheidene kerkelijke en theologische vraagpunten hem nooit ertoe verleid de goede qualiteiten van dr. Kuyper te miskennen of zelfs maar te verzwijgen. En daaruit proef je, vooral na eenige ervaring van het kerkelijke leven en den openlijken strijd, den eerlijken christen; die precies zegt wat hij voor waarheid houdt, maar nooit personen bestrijdt, of personen die anders denken of schijnen

te denken den lof en de eere onthoudt waarop ze recht hebben. Het stukje dat juist dr. Kuiper, waarschijnlijk van deze dingen zelf onkundig, in de Rotterdamsche kerkbode schreef (ik krijg de bladen wekelijks toegezonden) was uit mijn hart gegrepen en het trof me eveneens door zijn eerlijkheid en zuivere waardeering.⁴

Het is mooi, Bep, zulk een Vader gehad te hebben. Ik heb mijn Vader nauwelijks gekend;⁵ jouw Vader heeft, zo vaak hij mij in mijn jeugd onder zijn bereik gehad heeft, aan mij den plicht van een vader vervuld, door mij op Christus te wijzen, als wij zoo samen liepen, en mij het mooie te laten zien van de worsteling voor kerk en geloof. Als je thuis komt, wil je dan Tante ook nog van mij hartelijk danken voor den ontvangen brief? Graag wil ik probeeren de vraag, die je stelt, heel in het kort te beantwoorden. Als ik me wel herinner, was jij erbij toen ik voor de eerste maal in de Tidemanstraatkerk Zondag 22 behandelde, waar dezelfde kwesties aan de orde zijn.⁶ Ik heb voor verschillende vereenigingen en ook eens voor de radio een lezing gehouden over het onderwerp: 'Tusschen dood en eindgericht'.⁷ Dat spijt me nu, want anders zou ik dat onderwerp gekozen hebben voor mijn volgende radiolezing; ik heb al een paar verzoeken om er een te houden moeten afslaan om den tijd, maar zal het later toch wel weer eens doen, en ik zou dan graag juist dit onderwerp gekozen hebben, als ik het niet reeds gedaan had.

Ik geloof dat de heele moeilijkheid voor je verval, als je scherp onderscheidt tusschen 'verlangen' en 'smart'.⁸ Zeker, de ziel verlangt naar het lichaam. Het visioen van het vijfde zegel (de zielen onder het altaar)⁹ en vooral wat Paulus zegt in 2 Cor. 5 spreekt hier duidelijk genoeg. In 2 Cor. 5:1-10 ontwikkelt Paulus de gedachte dat de ziel zonder lichaam te vergelijken is met een mensch zonder kleed of zonder huis. Hij verlangt naar zijn kleed, naar zijn 'behuizing'. Dit aardse lichaam is een 'tabernakel', d.w.z. een lichte behuizing, die men (denk aan een oostersche tent) makkelijk opbreken kan, die niet

vast is als een steenen gebouw en niet tegen een krachtigen windstoot kan; maar in elk geval toch een huis of kleed. En dat lichaam BEHOORT bij de ziel krachtens Gods SCHEPPINGSorde. Hij heeft immers ziel en lichaam op elkaar aangelegd, en daarom kan het einde NOCH van GODS 'verlangen', NOCH van ONS 'verlangen' NOOIT zijn een lichaam-loos bestaan voor den mensch.

ZO LANG HET LICHAAM NIET BIJ DE ZIEL IS, IS GODS WERK, OOK GODS VERLOSSINGSWERK, NOG NIET TEN EINDE TOE VOLBRACHT. Wel in beginsel (Golgotha en Paascheest), zoodat de zaligheid VAST ligt, en de zielen VAN STONDE AAN tot Christus gaan,¹⁰ maar dat AANVANKELIJKE zaligheidsgeschenk moet nog TOT VOLLE HEERLIJKHEID gebracht worden op den jongsten dag, als Gods verlossingswerk in Christus zijn laatste voltooiingsdaad ontvangt in de opwekking van het lichaam en de hereeniging met de ziel. Daarom VERLANGEN de zielen ook naar dien jongsten dag, ook ter wille van hun lichaam, hoewel in de eerste plaats niet daarom, maar vooral omdat dan Gods werk volkomen ten einde zal gekomen zijn, omdat dan Gods naam op aarde niet meer gelasterd wordt, omdat dan heel de kerk (niet slechts een deel ervan) verlost zal zijn.

Maar is dat verlangen nu smart of pijn? Welneen! GOD VERLANGT IMMERS OOK, EN DE ENGELN OOK? Toch is dat geen pijn bij God en bij de engelen, alleen maar een zich uitstrekken tot wat voor hen ligt. Zoo is het ook met de zaligen, die bij God zijn. Hun verlangen is geen SMARTELIJK VERLANGEN, want het is onderscheiden van het verlangen hier beneden, dat nooit geheel vrij van de zonde is, of van het ongeduld of van het egocentristische. Je schrijft: 'hoe kan een ziel boven verlangen naar iets voor zich, terwijl toch boven alles zich richt op God?' Maar als je je herinnert wat ik boven schreef, dat nl. GOD ZELF ook VERLANGT naar de voltooiing van Zijn eigen werk in den jongsten dag, dan verval meteen de moeilijkheid. Want een ziel die naar haar lichaam verlangt, VERLANGT HETZELFDE ALS GOD. M.a.w., DAARIN heeft zij juist

haar EENHEID met God. Ware liefde beteekent ook: hetzelfde willen als degene dien wij liefhebben. Welnu, laten wij het eens kras zeggen; als je Vader NIET verlangde naar den jongsten dag, dan zou hij juist daarom niet met God één zijn, want naar dien dag 'hijgt' de hemel zelf, omdat de jongste dag de sabbath van God zijn zal.¹¹ Vergeet ook niet, Bep, dat er tweeërlei begeerte is: een begeerte der zelfzuchtigheid (waarbij alles draait om ONS ZELF, zonder dat wij aan God of aan de gemeenschap der heiligen, Gods werk, denken, EN een ander verlangen, dat 'THEOCENTRISCH' is, d.w.z. waarin God het eerste is, en dan Gods werk, b.v. de gemeente, en de verlostte natuur, de verlostte schepping, en pas in gemeenschap met die alle WIJZELF. Daarom is het aardse begeeren vaak zoo zondig, want wij zoeken soms onszelf en denken niet aan Gods heerlijkheid, noch aan de verlossing van Zijn kerk. Maar in den hemel is die zonde geheel en al weg. En daarom verlangen de zielen eerst naar Gods heerlijkheid. En OMDAT het tot GODS verheerlijking behoort dat ZIJN werk zijn vollen wasdom bereikt, daarom verlangen de zielen ook naar hun eigen lichaam. Wij zouden het dus zoo kunnen zeggen: je Vader verlangt naar zijn lichaam, niet omdat dat voor hem van betekenis is, maar omdat hij ook daarin (als met een goed instrument) God verheerlijken kan. Hij verlangt evenwel zijn eigen heerlijkheid niet zonder die van God, en zonder die van de kerk. En daarom roept hij met de zaligen mee om de toebereiding van de kerk, om de toebrenging van de laatste uitverkorenen, om de uitheffing van Gods naam boven alle zonde en lastering der menschen uit.

Dit verlangen kan niets smartelijks hebben, want het is, wijl het zonder egoïsme is, gehoorzaamheid aan God, vereeniging met Hem. Dit verlangen is daarom ook nooit los van het diepe begeeren dat Gods wil gedaan worde en dat Hij Zijn tijden moge vervullen op Zijn tijd. Als je dan daarbij bedenkt dat natuurlijk in die andere wereld geen begrip van 'tijd' meer is, zoodat je Vader niet denkt b.v. nu moet het nog 'zooveel jaren' duren, dan

geloof ik dat de vraag, niet opgelost is (want er blijven natuurlijk geheimen voor ons), maar toch inzooverre beantwoord dat je verstaat waarom dit verlangen geen pijn is.

Het is goed over die dingen na te denken. Want uit het bovenstaande volgt dat onze dooden ook verlangen naar de toebrengring van de kerk tot Christus. M.a.w. - om het nu heel concreet te zeggen - je Vader verlangt ook naar de toebrengring van zijn kinderen en naar hun blijven bij God. Hier is het diepste mysterie: boven vleesch en bloed staat de band, de geestelijke band aan God, zoodat een zalige geen pijn meer hebben kan, zelfs als hij ginds 'mist' wie hij hier beneden bij zich gehad heeft; en anderzijds is de zaligheid in God verbonden met de hoge vreugd, als de 'onzen' naar het 'bloed' ook de 'zijn' zijn naar den 'Geest'. Zoodat wij niets kunnen doen om onze dooden naar ONS te trekken, maar alles kunnen doen om ONS MET HEN NAAR GOD te laten trekken door den Geest, die hen en ons verbinden wil. De eenige manier om met onze dooden in Geestes- en 'verlangens'-gemeenschap te staan, is: God dienen. Als we daaraan denken, dan kan een sterfbed, zooals jij van nabij hebt mogen zien, een kracht in het leven zijn, een heiligende kracht, een 'trekking' naar boven. Eerst naar God, en daarna en daardoor en daarin ook naar onze dooden, die de Zijnen zijn, Zijn 'levenden'. Met blijdschap heb ik een Zondagmiddag voor dezen brief bestemd. Het onderwerp is onze gedachten waard, en ik kan me zoo indenken dat deze en dergelijke vragen je bezighouden. Ze houden ook mij vaak bezig. Het beeld van mijn Moeder heeft me ook al meer dan eens iets te zeggen gehad, als ik alleen was en aan haar dacht. Groet Tante hartelijk van me. En wees zelf ook eveneens van mijn meeleven overtuigd, als steeds, je Klaas

Schilder heeft geleerd dat God geen 'affecten' heeft, d.w.z. geen gevoelens die Hem - zoals dat bij mensen gaat - van buitenaf beïnvloeden. Die onderscheiding tussen goddelijk en menselijk voelen kan het beeld van

gevoelloosheid oproepen. Een meer schrikwekkend beeld is er voor de postmoderne mens niet. Wat Schilder in deze brief over het goddelijk verlangen, het verlangen van de hémel schreef, weersprekt elke gedachte aan starheid. In Schilders godsbeeld worden gevoelens boven de menselijke maat uitgetild en winnen aan intensiteit. Ik ben geïntrigeerd als ik H. Mulisch, *De ontdekking van de hemel* lees. Maar word ontroerd als ik K. Schilder over het verlangen van de hemel lees.

Dr. E.A. de Boer is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zeist

Noten:

- Schilders adres is: Obere Karlstraße 25 I, Erlangen. Het is Schilders tweede termijn in Erlangen, het wintersemester van de cursus 1930-1931 (Dee, 1990:212, 225v). De tekst van de brief werd eerder gepubliceerd door W.G. de Vries, 'Een brief van K. Schilder uit 1931 over het leven na de dood', *De Reformatie* 69 (1993-94), 86v.
- Egbertha Grietje (Bep) Leijdekker, dochter van een van de broers van Klaas' moeder Grietje Leijdekker (geb. te Kampen 9 augustus 1854; overl. Assen 21 december 1926). Vader: Gerrit Leijdekker, geb. Kampen 6-8-1863, huw. Kampen met Egbertha Veen (geb. Steenwijkerwold). Adres: Schiekade 108 te Rotterdam. Bep Leijdekker trouwde later met Anton Langelier.
- Dr. A. Kuyper jr. (1872-1941), zoon van Abraham Kuyper, was predikant te Rotterdam van 1910 tot 1939.
- In de *Rotterdamsche kerkbode* heeft blijkbaar een 'In memoriam' gestaan (maart 1931), maar ik heb dat nog niet kunnen vinden.
- Johannes Schilder (Geb. Kampen 7 maart 1860), sigarenmaker van beroep, overleed te Kampen op 18 december 1896, één dag voor Klaas' zesde verjaardag. Adres: Molenstr. 29 (Dee, 1990:35).
- Schilder was van 27 juni 1928 tot 26 september 1933 één van de vier predikanten van de Gereformeerde Kerk te Rotterdam-Delfshaven en woonde aan de Mathenesserlaan 456a. In mijn archief bevinden zich 19 verslagen van preken, door hem gehouden tussen juli 1931 en december 1933 in de Tidemanstraatkerk, de Duyststraatkerk, de Mathenesserkapel of de Boschpolderkerk (mogelijk opgenomen en getypt door mevr. C. Brandsen, die vanaf 1920 lid van de gemeente was). Er is geen preek of preekverslag uit de vroegere jaren in Delfshaven bewaard gebleven, dus ook niet over Zondag 22 HC.

- Een eerste verslag van zijn lezing 'Tussen dood en eindgericht', in 1919 gehouden te Vlaardingen voor de 'Vereniging voor steun van de Theologische School te Kampen', in: *Verzamelde werken 1917-1919*, 467v.
- Bep Leydekkers vraag moet zoiets geweest zijn als: ondervindt de gelovige in de hemel niet ook iets van smart, immers vòòr de opstanding van het lichaam, omdat de volmaaktheid er nog niet helemaal is? Zie verderop: 'hoe kan een ziel boven verlangen naar iets voor zich, terwijl toch boven alles zich richt op God?'
- Opb. 6:9-11, het vijfde zegel.
- Zondag 22, v/a 57: 'Dat niet alleen mijn ziel na dit leven van stonden aan tot Christus, haar Hoofd, zal opgenomen worden, maar dat ook dit mijn vlees, door de kracht van Christus opgewekt zijnde, wederom met mijn ziel verenigd, en aan het verheerlijkt lichaam van Christus gelijkvormig zal worden.' Ik heb in K. Schilders gepubliceerd werk niet veel over de zgn. tussentoe-stand kunnen vinden. Slechts in het dictaat *Christelijke religie* bij art. 37 N.G.B. spreekt hij a. de zielslaap tegen, onder meer op grond van Opb. 6:9-11 en 2 Kor. 5; b. over het geestelijk lichaam als een lichaam dat geheel door de Geest beheerst wordt; c. over onsterfelijkheid, niet als geschapen eigenschap van de mens, maar als geschenk aan de gelovigen. Zie over lichamelijkheid en ruimtelijkheid in de opstanding, *Wat is de hemel?*, 98.
- Wat is de hemel?*, 272: in het voorafgaande hoofdstuk 'hebben wij gezien dat 'onze' sabbath, de sabbath in den tijd, toch óók in dien tijd niet is te abstraheren van Gods sabbath. [...] Want tenslotte bepaalt Gods wil-tot-rust de onze, en bleek Gods begeeren van zichzelf op grond van onze sabbaths-verzadiging'.

Vakantieperiode Reformatie

Vanaf 22 juli tot 2 september verschijnt de Reformatie 2-wekelijks.

De verschijningsdata zijn: 5 augustus, 19 augustus en 2 september.

Daarna is de verschijning weer wekelijks.

De uitgever

Ba en Ma

Een Europees jasje dat Kampen past

BaMa-stelsel. Bachelor en master. Deze Engelse termen horen sinds kort bij het dagelijkse spraakgebruik aan de Theologische Universiteit in Kampen. Wat zit daar achter? Is de opzet van onze predikantenopleiding veranderd? Zo ja, waarom en hoe?

G. Kwakkel ■

Europese afspraken

Enkele jaren geleden hebben de Europese ministers van onderwijs een aantal ingrijpende afspraken met elkaar gemaakt over het hogere onderwijs. Er moest meer uniformiteit komen in de opzet van het universitaire en hoger beroepsonderwijs. Ook moest er een duidelijk stelsel van diploma's komen. Voortaan moet men in Spanje zonder veel moeite kunnen zien wat een bepaald Nederlands diploma waard is en omgekeerd. Het systeem dat de ministers toen met elkaar afgesproken hebben, staat bekend als het BaMa-stelsel. Het is afgeleid van wat gebruikelijk is in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Het BaMa-stelsel geldt zowel voor de universiteiten als de hogescholen oftewel de HBO's. Dit hangt hiermee samen, dat lang niet alle Europese landen het onderscheid tussen universitaire en hogere beroepsopleidingen kennen. Het basisdiploma voor beide vormen van opleiding (zowel universiteit als HBO) is het bachelordiploma. Bij de universiteiten duurt de bacheloropleiding drie jaar (in het HBO vaak vier jaar). Nadat een student zijn bachelor gehaald heeft, kan hij uitstromen naar de arbeidsmarkt. Studenten die hun bachelor aan een universiteit gedaan hebben, kiezen echter meestal voor een vervolgopleiding. De term daarvoor is masteropleiding. In een masteropleiding kan de student zich verder specialiseren in een bepaald terrein van de wetenschap. Een masteropleiding mag ook het karakter van een academische beroepsopleiding dragen. Wie deze opleiding met succes heeft afgerond, heet voortaan *Master of Arts* of *Master of Science*. Die titel heeft dezelfde waarde als die van de doctorandus, de waardigheid waarmee tot voor kort de meeste universitaire studies bekroond werden.

In Nederland heeft men vanuit Den Haag bepaald, dat een masteropleiding in de meeste gevallen slechts één jaar mag duren. Samen met de bacheloropleiding van drie jaar geeft dat een totale studieduur van vier jaar. Dat komt overeen met wat vroeger het meest gebruikelijk was voor een complete doctorale studie (inclusief propeuse). Daarnaast is voor getalenteerde studenten een twee-jarige masteropleiding ontworpen, die zich speciaal richt op wetenschappelijk

onderzoek. Tenslotte zijn er ook driejarige masters, bijvoorbeeld als ambtsopleiding voor predikanten. Daarmee blijft de totale opleidingsduur voor predikanten zes jaar (drie jaar bachelor en drie jaar master). Dat stemt precies overeen met wat tot nu toe in Kampen en elders gebruikelijk was.

BaMa in Kampen

De invoering van het BaMa-stelsel bood ons in Kampen een goede gelegenheid om ons eigen onderwijsprogramma te herzien. Na bestudering van de stukken kwamen wij tot de conclusie, dat het nieuwe stelsel ons kansen bood om een aantal verbeteringen in onze opleiding door te voeren. Wij hadden daarom volle vrijmoedigheid om een nieuw studieprogramma volgens deze opzet in te richten.

De feitelijke invoering van dat nieuwe programma is begonnen in 2002. De studenten die toen met het eerste studiejaar (afgezien van de Vooropleiding Latijn en Grieks) in Kampen begonnen, werden als eersten ingeschreven voor de bacheloropleiding. De bacheloropleiding duurt bij ons net als aan andere universiteiten in Nederland drie jaar. Zij heeft het karakter van een basisopleiding in de gereformeerde theologie. Zij is nog niet zo duidelijk gericht op de vorming van predikanten.

**de roeping van Gods kant voltrekt
zich immers vaak via gewone
menselijke processen en
overwegingen**

Wie predikant wil worden, kan na de bachelor beginnen aan de driejarige masteropleiding. Deze richt zich wel heel duidelijk op de opleiding tot predikant. Daarom vallen alle stages en vrijwel alle preekcolleges in deze fase van de studie. Daarnaast specialiseert de student zich gedurende een jaar in één van de theologische vakken, zoals dat ook in het vroegere doctoraal gebruikelijk was.

Aan elk systeem kleven nadelen en dat is bij het BaMa-stelsel niet anders. Sommige studenten zullen het bijvoorbeeld jammer vinden, dat zij in de eerste drie jaar van hun studie, in de bacheloropleiding, nog maar weinig met de ambtelijke praktijk in aanraking komen. Volgens ons staan daar grotere voordelen tegenover. Heel veel studenten, vooral degenen die direct na de middelbare school naar Kampen komen, weten aan het begin van hun studie niet of zij echt dominee willen of kunnen worden. Het wat algemenere karakter van de bacheloropleiding biedt hun een kader waarin zij zich rustig in de theologie kunnen verdiepen, zonder dat daar steeds de klem op ligt van: 'wil ik nou dominee worden of niet?'. Het geeft hun de tijd om zich rustig te oriënteren en te wachten totdat hun duidelijk wordt waar hun toekomst ligt. De roeping van Gods kant voltrekt zich immers vaak via gewone menselijke processen en overwegingen. Een student die bijvoorbeeld na twee jaar duidelijk weet, dat zijn gaven en zijn roeping ergens anders liggen, hoeft niet meer nog vier jaar door te studeren om de opleiding met een diploma te kunnen verlaten. Hij kan reeds na drie jaar een geldige bul verwerven en daarmee iets anders gaan doen. Hij kan ervoor kiezen aan het werk te gaan. Als hij toch op de een of andere manier in de gemeente aan de slag wil, stuit hij dan wel op de moeilijkheid dat de kerken momenteel geen duidelijk omschreven functies voor bachelors in de theologie kennen. Daarom ligt een vervolgoopleiding meer voor de hand, bijvoorbeeld een masteropleiding aan een HBO-instelling of een andere universitaire master dan de predikantsopleiding.

Eénjarige master

Daarmee raak ik meteen aan een motief achter het BaMa-stelsel dat tot nu toe niet genoemd is. Namelijk, dat de ministers van onderwijs wilden bevorderen dat studenten veel meer mogelijkheden zouden krijgen tot het kiezen van vervolgoopleidingen. Bijvoorbeeld: je doet eerst een bachelor in filosofie en gaat dan verder met een master in theologie. Of je schrijft je na een bachelor in het HBO in voor een master aan een universiteit. Uiteraard moet een student dan vaak studieonderdelen inhalen die ontbraken in de opleiding die hij tot op dat moment gevolgd heeft. Je kunt niet zomaar van een willekeurige bachelor overstappen op de driejarige predikants-master aan de Theologische Universiteit. Toch kwam op ons in Kampen duidelijk de vraag af: wat kunt u betekenen voor mensen die elders een bachelordiploma gehaald hebben en daar een master in de theologie bovenop willen zetten? Dat was een van de redenen waarom wij het plan hebben opgevat om naast de driejarige predikants-master een alternatieve eenjarige masteropleiding op te zetten. Vrijwel alle theologische faculteiten en universiteiten kennen dergelijke eenjarige masters. Waarom zouden wij alle studenten daarnaar door verwijzen? Wij dachten dat deze kortere opleiding ook aan-

De Theologische Universiteit te Kampen (Broederweg)

trekkelijk kon zijn voor een deel van onze eigen studenten. Bijvoorbeeld: de vrouwelijke studenten, die geen predikant kunnen worden, of mannelijke studenten die zich daar niet geschikt voor achten. Via een eenjarige masteropleiding kunnen zij in veel kortere tijd een diploma verwerven, dat qua academisch niveau officieel gelijk staat aan het vroegere doctoraal. Een andere categorie die in beeld kwam, waren de buitenlandse studenten. Meestal hebben zij reeds een predikantsopleiding in hun land van herkomst voltooid. In Kampen deden zij tot nu toe een aanvullend doctoraal examen, dat hoofdzakelijk bestond uit specialisatie in één vak. Een eenjarige master past eigenlijk net zo goed of nog beter bij wat zij nodig hebben. Wij willen de eenjarige master niet helemaal zelf gaan verzorgen. Voor één studierichting binnen deze opleiding hebben wij met de Theologische Universiteit in Apeldoorn afgesproken, dat wij deze samen aanbieden en uitvoeren. Dat betreft de Praktische Theologie. Speciale belangstelling voor deze studierichting verwachten wij ook onder mensen die een theologische bacheloropleiding in het HBO hebben afgerond, bijvoorbeeld Kerkelijk Werk aan de Gereformeerde Hogeschool in Zwolle. In principe zijn zij ook welkom voor andere studierichtingen, maar dan alleen in Kampen. Wel zullen zij in alle gevallen eerst een aanzienlijk schakelpakket moeten volgen, om het verschil tussen hun eigen bachelor en die van Apeldoorn of Kampen te overbruggen. Voor alle duidelijkheid merk ik nog op, dat het diploma van de eenjarige masteropleiding geen toegang geeft tot de kerkelijke examens voor aanstaande predikanten. Daarvoor is òf het oude doctoraal met aantekening praktische vorming vereist òf de driejarige predikants-master, eveneens met aantekening praktische vorming.

Uitstel, geen afstel

Het was onze bedoeling in september dit jaar officieel te starten met de eenjarige master. Dat gaat helaas niet lukken, omdat de vereiste erkenning nog even op zich laat wachten.

Overheidserkenning werd vroeger aan een universitaire instelling als geheel gegeven. Tegenwoordig moet je voor elke afzonderlijke opleiding erkenning aanvragen of die zien te behouden. De erkenning oftewel accreditatie van de Kamper bacheloropleiding en de driejarige predikants-master vloeiden voort uit de in het verleden reeds verworven erkenning van de doctoraalopleiding. Omdat de eenjarige master een nieuwe opleiding is, moet daar apart accreditatie voor aangevraagd worden. Zonder accreditatie is het verboden diploma's uit te reiken.

Het was voor ons een tegenvaller te vernemen, dat de erkenning op dit moment nog niet afgegeven kan worden. Gelukkig lag dat niet aan de kwaliteit van de theologische universiteiten in Apeldoorn en Kampen. Daarover uitte de beoordelende commissie geen twijfels. Het probleem was, dat het eigen gezicht van de eenjarige master nog niet duidelijk genoeg uit de verf kwam. Ook moest een aantal details van de studieopzet wat meer uitgewerkt worden.

Uitstel van erkenning betekent dus geen afstel. Wij mogen goede hoop hebben, dat de erkenning binnenkort rond zal komen. Dan zullen wij in staat zijn om nog meer mensen met een serieuze belangstelling voor een gereformeerde theologische opleiding op een passende manier van dienst te zijn.

Prof. Dr. G. Kwakkel is rector van de Theologische Universiteit te Kampen.

Rectificatie

In De Reformatie van 22 juli 2006 staat op bladzijde 743 vermeld, dat u binnenkort in De Reformatie meer kunt lezen over het universiteitsberaad dat op 10 juni 2006 heeft plaats gevonden aan de Theologische Universiteit. Het eerste artikel hierover is reeds verschenen, namelijk in het nummer van 22 juli jl., onder de titel 'Universiteit of seminarie'. Het bijgaande artikel, 'Ba en Ma', is het tweede artikel naar aanleiding van het universiteitsberaad.

Verder had bij het artikel 'Waardering voor onderzoek van Apeldoorn en Kampen' in De Reformatie van 22 juli een foto geplaatst moet worden van Prof. Dr. G.C. den Hertog. Deze foto is abusievelijk terecht gekomen bij het artikel 'Dit is het' in De Reformatie van 1 juli 2006.

Prof. Den Hertog is voorzitter van de Commissie Wetenschapsbeoefening van Apeldoorn en Kampen.

OPNIEUW VERKRIJGBAAR: DOOPKAARTEN

met passende bijbelteksten
in luxe uitvoering

Verkrijgbaar bij:
Scholma Druk, Postbus 7, 9780 AA Bedum
tel. 050 3013636,
email: secretariaat@scholma.nl

Levenskunst: minder hebben en meer zijn

Scheppingsperiode 2006

Veel mensen vragen zich af hoe ze iets goeds, iets moois van hun leven kunnen maken. Levenskunstenaars willen we allemaal wel zijn. Maar hoe word je dat? Is levenskunst 'alles uit het leven halen wat erin zit' of bloeit het leven juist op als we maat houden en ook van ophouden weten? Om deze vragen gaat het in de Scheppingsperiode 2006, 1 september – 4 oktober, die in het teken staat van Levenskunst.

P.H. Siebe ■

Raar eigenlijk. Christenen wereldwijd vieren drie keer per jaar feest over Gods Zoon: Kerst, Pasen en Hemelvaart, een keer per jaar feest over de Geest - maar over God de Vader als Schepper weten we kennelijk geen feest te vieren. En dat terwijl zonder God de Schepper niets zou bestaan! De vreugde, de verrukking spat er vanaf bij God en mensen, in de eerste bladzijden van de Bijbel. Zouden we dat niet een keer per jaar speciaal kunnen vieren? Bovendien, zoals de hervormde theoloog Van Ruler in 1972 al schreef, het gaat bij Jezus Christus' werk - Kerst, Pasen en Hemelvaart - niet om Hemzelf maar om het Koninkrijk van zijn Vader. Daar heb je Hem alweer: God de Schepper. Het zou in het kerkelijk jaar niet moeten gaan alleen om de feiten rondom Jezus en de Heilige Geest, maar 'er zou ook een feest moeten zijn waarop wij het feit vieren dat de wereld er is en dat wij er zelf zijn - puur een "feest van de schepping", aldus Van Ruler in *Waarom zou ik naar de kerk gaan?* Intussen zijn we 35 jaar verder. Het leven van de meeste Nederlanders speelt zich tegenwoordig nauwelijks nog af in de natuur. Mede daardoor lijken we het besef kwijtgeraakt te zijn dat we God niet alleen kennen uit Zijn Woord maar ook uit Zijn schepping. Een zomerse zonsondergang, een prachtige eik, het eerste krokusje - voor wie het zien wil is de schepping vol van Gods heerlijkheid (Psalm 19). Maar daarnaast is er ook een probleemkant aan de schepping. De doornen en distels kwamen erin als gevolg van ons menselijke tekort. En in de loop van de laatste eeuw is het zo geworden dat de natuur meestal niet meer ons bedreigt, maar dat wij mensen de natuur bedreigen door vervuiling, verspilling, klimaatverandering en het uitroeien van soorten. Bij elkaar redenen genoeg om in de kerk tenminste eenmaal per jaar expliciet stil te staan bij de schepping - haar schoonheid, haar kwetsbaarheid, maar ook het uitzicht op haar uiteindelijke herstel. En wanneer kunnen we zo'n feest van de schepping beter vieren dan aan het begin van het werkseizoen, in de periode september-oktober, net als onze oosters-orthodoxe broeders en zusters?

Levenskunst als thema

Het Christelijk Ecologisch Netwerk - een bundeling van 15 maatschappelijke organisaties die samen werken aan zorg voor de schepping - heeft in overleg met de projectgroep Kerk en Milieu van de Raad van Kerken dit jaar 'levenskunst' als thema gekozen. Kerken, kringen en individuele christenen kunnen daarmee aan de slag met een themamap inclusief cd-rom. Een jaar eerder was het thema 'Verwondering'. Dat het idee aanspreekt blijkt wel uit het feit dat er van dat pakket zo'n 300 exemplaren werden aangevraagd en dat het in tientallen kerken al gebruikt is.

Waarom ditmaal 'levenskunst'? Omdat - schrijft filosoof Jan Hoogland in de themamap - het 'goede leven' een leven is waarin inspanning en ontspanning, soberheid en overvloed, ernst en plezier, gelatenheid en genot, aandacht voor jezelf en aandacht voor anderen in het juiste evenwicht staan. Dat betekent dus goed opletten en je erin oefenen. Levenskunst moet je leren. Dat past goed bij het christelijk geloof, want daarin gaat het om bewuste keuzes te maken, om oefening en concentratie. Alle aspecten van het leven horen hun eigen plek te ontvangen; het ene moet niet ten koste gaan van het andere. Wie als christen zo leeft, behoort ook oog te hebben voor de wijze waarop hij omgaat met wat de schepping te bieden heeft. Is de manier waarop we gebruik maken van de schepping te verantwoorden tegenover Hem die alles geschapen heeft? Soberheid en genieten kunnen daarin heel goed samengaan!

Naast Jan Hoogland werkte ook Hans Schravessande, voorzitter van Kerk en Milieu, mee aan de themamap Levenskunst. Hij benadrukt dat christenen vaak worden gezien als saaie mensen die niet uitblinken in levenskunst, zeker niet als ze ook nog somberen over milieuvervuiling en aftakeling. Het toppunt van saaiheid lijkt de zondag. Toch noemt Schravessande sabbat en zondag het beste model om over levenskunst na te denken. Sabbat en zondag houden meer in dan een misschien niet altijd even

boeiende en levendige kerkdienst. Ze staan ook voor vieren, ontspannen en genieten. De sabbat is een dag die ons 'van ophouden doet weten', ophouden met werken en consumeren, en wel helemaal van overwerken en overconsumptie. De moderne westerse maatschappij die de wereld veroverd, wordt daarmee fundamenteel onder kritiek gesteld. Aan de andere kant heeft het vieren van sabbat en zondag ook iets in zich van genieten van de natuur als Gods schepping en het recht van de dieren en de natuur op rust en herstel. Als wij heilig mogen zijn zoals God heilig is, laten we dan God navolgen in zijn genieten van zijn goede schepping! Schravende werkt dat verder uit aan de hand van Gods sabbat, sabbat en duurzaamheid en Jezus en de sabbatsrust.

De sabbat van God

Na de schepping in zeven dagen lezen we in Genesis 2: 'Zo werden de hemel en de aarde in al hun rijkdom voltooid. Op de zevende dag had God zijn werk voltooid, op die dag rustte hij van het werk dat hij gedaan had. God zegende de zevende dag en verklaarde die heilig, want op die dag rustte hij van heel zijn scheppingswerk'. Als een kunstenaar geniet God van het zeer goede werk dat hij gemaakt heeft, van de verbondenheid van mens en natuur in zijn schepping. Voor de Joden heeft de sabbat zowel iets van de 'smaak van de hof van Eden' als van de komende wereld, de vernieuwde tuin van Eden. Het rusten op de sabbat is verbonden met de genietende verwondering over de schepping, waarvan de tuin - waar natuur en cultuur in evenwicht zijn - een zichtbaar concentratiepunt vormt. Ook al is die tuin door de zonde verstoord, het genieten mag nog altijd prioriteit hebben boven de boosheid over de verstoring. Hoe we ook over de verhouding van sabbat en zondag denken, het rusten van God is een belangrijk beeld voor ons leven. God vraagt zowel Joden als

christenen om vorm te geven aan een ritme van arbeid en rust, ze moeten 'van ophouden weten' en daarvan een levenskunst maken.

Sabbat en duurzaamheid

Bij het moderne begrip 'duurzame ontwikkeling' gaat het om een zodanige verdeling van voedsel en wat we verder nodig hebben voor ons dagelijks leven, dat iedereen ook in de toekomst ervan kan leven. En dat zal niet gaan zonder aandacht voor de belangen van de natuurlijke omgeving van de mens, die hij nodig heeft om te leven. Er zit in duurzaamheid dus zowel een sociale - als een milieucomponent. Het is boeiend om te zien dat in de bijbelse motivering voor de sabbat ook die beide componenten zitten. In Exodus 20 wordt verwezen naar het rusten van God in relatie tot zijn gehele schepping. In Deuteronomium 5 wordt niet verwezen naar God als schepper, maar naar God als bevrijder. Het volk moet zich door het houden van de sabbat herinneren dat zij slaven in Egypte waren en daar niet konden genieten van de sabbatsrust. Die rust gold in Israël niet alleen voor heren, maar ook voor knechten! Wat dat betreft was er op die dag gelijkheid. Dat was ongehoord in die tijd. Maar niet alleen mensen moeten op adem kunnen komen, maar de hele schepping, ook het dier. Daarbij wordt soms het dier nog voor de mens genoemd (Exodus 23:12). Op de sabbat wordt de relatie van mensen en dieren hersteld. In het scheppingsverhaal in Genesis wordt beschreven hoe de mens mag heersen over de dieren. In het sabbatsgebod wordt duidelijk dat dit heersen ook gelijkheid veronderstelt: mens en dier hebben evenzeer recht op rust.

Jezus en de sabbatsrust

Jezus legt bij de sabbat eigen accenten. Hij schaft de sabbat niet af, maar verbindt haar met zijn prediking van het Koninkrijk van God waarin iedereen tot zijn of haar recht komt. De bekende tekst 'Komt tot Mij, allen die vermoeid en belast zijt, en ik zal u rust geven' (Matth. 11, 28-30), zal waarschijnlijk in het verband waarin die in Mattheüs staat, in relatie tot de sabbat gelezen mogen worden. Direct daarop volgt het verhaal dat de discipelen aren plukken op de sabbat. Jezus verdedigt dat: 'Want de Zoon des mensen is heer over de sabbat'. Hij wil dat mensen tot hun recht en hun rust komen, hun honger gestild en hun leven hersteld wordt. In de her-schepping waar Jezus aan werkt, komt het motief van de rust opnieuw naar voren: 'Er wacht het volk van God dus nog steeds een sabbatrust. En wie binnen gegaan is in die rust, vindt rust na zijn werk zoals God na het zijne (Hebreeën 4, 9 en 10). Dat is niet maar alleen een rust aan het eind der tijden, maar een rust die nu al in de afwisseling van werken en rusten deel uitmaakt van christelijke levenskunst.

Christelijke levenskunst is natuurlijk meer dan het vinden van een ritme van werk en rust. Maar als er een crisis is, zoals de ecologische crisis die we meemaken, worden we uitgedaagd om opnieuw naar

de bijbel en onze tradities te kijken. Dan blijkt dat we de viering van sabbat en zondag een nieuwe, actuele invulling kunnen geven: als protest tegen de 24-uurs economie, maar ook als viering van Gods verbond met heel zijn schepping. Zodat we (weer) maat weten te houden. Zodat we - met Arnold van Heusden van de Evangelische Alliantie - ontdekken dat het minder gaat om *hebben* maar meer om *zijn*. Zo zullen we - zoals bisschop Muskens van Breda het zegt - vrij worden van onszelf en vrij voor de ander.

Drs. Peter H. Siebe is voorzitter Christelijk Ecologisch Netwerk (CEN)

Het themapakket Levenskunst, met een bijbelse analyse van ds. Hans Schravendesande, 5 praktische lessen in levenskunst van prof.dr. Jan Hoogland, liturgiesuggesties, een cd-rom met levenswijsheden van bekende christenen en verwerkingsmateriaal voor kinderen is voor 7 euro inclusief verzendkosten te bestellen bij de Evangelische Alliantie (een van de oprichters van het CEN) via www.ea.nl, info@ea.nl of 0343-524272. 1 september – 4 oktober geldt internationaal als de periode waarin kerken stilstaan bij de zorg voor de schepping.

Kunt u even bijlichten?

Over chatten, humor en God. Plm. 90 columns. Gerry Buitenwerf plaatst moderne begrippen op een leuke manier in een Bijbels perspectief. Uitgeverij Cedrus. ISBN 90 5294 323 0 € 9,50

Verkrijgbaar bij de boekhandel en de uitgever

Cedrus Uitgeverij, Postbus 7, 9780 AA Bedum
Tel. (050) 301 21 44, info@profiel.nl, www.profiel.nl

Spelen met woorden

Bundel gedichten ter bemoediging en troost, over betrokkenheid en verwondering in het leven, van MariAnne Hummel. Uitgave Cedrus. ISBN 90 5294 321 4 € 11,40

Verkrijgbaar bij de boekhandel en de uitgever

Cedrus Uitgeverij, Postbus 7, 9780 AA Bedum
Tel. (050) 301 21 44, info@profiel.nl, www.profiel.nl

KOSTBAARHEDEN

vertrouwd verzekerd

speciale verzekeringen voor kerken, zorginstellingen en monumenten

Weet u wat een
avondmaalstel waard is?
Donatus wel.

Postbus 500 5240 AM Rosmalen www.donatus.nl tel. 073 - 5221700

